

М. Лукашевич, М. Бурмака

**ЗЕМЛЯЦТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ:
ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС**

Актуальність заявленої теми зумовлена тим, що політичний курс щодо розбудови громадянського суспільства в Україні, на жаль, здійснюється досить повільно і неефективно. Одна з причин цього, на нашу думку, полягає в недостатньому залученні до участі у його становленні громадських організацій, зокрема, таких етнокультурних спільнот, як земляцтва усіх областей України, що діють у місті Києві. Отже, ця існуюча соціальна проблема гальмує розбудову громадянського суспільства.

Наукова проблема полягає в тому, що у джерельній політологічній базі вкрай недостатньо досліджень щодо залучення етнокультурних спільнот, зокрема земляцтв областей України у місті Києві, до розбудови громадянського суспільства.

Аналіз джерельної політологічної і соціологічної бази в Україні засвідчує, що етнокультурні спільноти і суспільні організації стали об'єктом досліджень для наступних авторів: Аза Л., Антонюк О., Ануфрієв О., Афонін Е., Білик Б., Вівчарик М., Волобуєв В., Головатий М., Євтух В., Колісник В., Кремень Т., Леонова А., Оніщенко І., Павлюк С., Патеї-Братасюк М., Попов Б., Римаренко Ю., Рудницька Т., Фадєєв В., та ін.

У той же час проблема участі таких етнокультурних суспільних організацій, як земляцтва, у розбудові громадянського суспільства в Україні, в основному, залишається поза увагою дослідників, що і обумовило вибір теми даної статті та визначило її мету— окреслити місце земляцтв у структурі громадянського суспільства відповідно до їх сутнісних характеристик.

Звертаючись до розуміння сутності громадянського суспільства, зазначимо існування різних його визначень. Зокрема, Є.Бистрицький посилається на наявність у світі понад 57 варіантів тлумачення цієї дефініції.¹

Опираючись на сучасні підходи, А.Карась визначає кілька основних інтерпретацій поняття громадянського суспільства:²

1. Найпоширенішою є інтерпретація громадянського суспільства через виокремлення сукупності неурядових, громадських організацій (або «третього сектора»), які визнаються його активним ядром.

2. Громадянське суспільство інтерпретується як відносно самостійна і незалежна від державного втручання соціальна структура.

3. Громадянське суспільство визначається як система інститутів, асоціацій і взаємодій неполітичного гатунку, що здатні впливати на політичний процес у державі.

4. Громадянське суспільство ототожнюється з усією позаполітичною чи позадержавною сферою суспільного життя.

5. Громадянське суспільство розглядається як система

¹ Корені трави: Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку/ Упоряд.: І.Підлуська та ін.— К.: Фонд «Європа ХХ», 2003.— с. 14

² Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях: Монографія.— К.—Львів, ВЦ ЛНУ, 2003.— с. 425-428

горизонтальних зв'язків між індивідами, які створюють солідарні й субсидіарні норми суспільної діяльності, що є підставою антикорупційної ідентифікації населення і перетворення його на свідомих громадян.

6. Громадянське суспільство— це сукупність свідомих та активних громадян з високими моральними нормами і громадською відповідальністю.

7. Громадянське суспільство інтерпретується як така суспільна форма дискурсивних практик (або «символічного світу»), в основі якої нарощуються значення громадянської культури населення та демократичні цінності.

Як бачимо, спільним для всіх інтерпретацій є визнання того, що громадянське суспільство складається як простір здійснення свободи.³ А узагальненим може бути визначення, згідно якого громадянське суспільство— це солідаризований вплив громадськості на формування та реалізацію владних рішень щодо дотримання прав людини та гарантії її вільного розвитку з метою забезпечення самовизначення кожної особи. Зрозуміло, що пропоноване визначення не претендує на всеохопність. Разом з тим воно відображає кілька ключових моментів соціального буття людей: еволюційно обумовлену потребу творчої самореалізації особи; формулювання простору свободи як вияву «початку дії», незалежно від сторонніх впливів і детермінізму обставин; громадської солідарності щодо несприйняття та соціального неприйняття примусу і насильства; субсидіарності не лише соціальних «сукупностей», громад, груп, етносів, культур, але й хисту та здібностей кожного члена суспільства.

Визначившись із розумінням поняття «громадянське суспільство», доречно здійснити аналогічну процедуру стосовно його структури. Адже з приводу структури громадянського суспільства у літературі також триває дискусія. Так, з погляду розмежування суспільства і держави та окреслення недержавної життєдіяльності населення, громадянське суспільство складається з: а) добровільно створених громад, асоціацій та органів; б) ринкової конкуренції; в) приватної сфери; г) публічної сфери.

У ракурсі горизонтальних відносин, що не зводяться до інституціональних утворень, громадянське суспільство складається з: а) соціальної сфери як сукупності сімей, громадських організацій,

³ Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально східноєвропейський досвід/ За ред. А. Карася— Львів, ЛНУ, 1999.— с. 10-21

рухів, органів місцевого самоврядування; б) економічної сфери, що поєднує недержавні підприємства, фонди, асоціації, кооперативи тощо; в) духовної сфери, розгалуженої у вигляді «реальних можливостей» свободи слова, думки, творчості, незалежних від державної влади ЗМІ та громадської думки, закладів та осередків освіти і культури.

У ракурсі асоціативної сфери як сфери добровільної активності громадянське суспільство складається з царин: а) повсякденного життя з його спонтанними потребами; б) соціально визнаних традицій благодійності; в) культурно-освітніх ініціатив; г) парapolітичної діяльності рухів та організацій; д) міжнародної діяльності усіх типів добровільних асоціацій.

З огляду на приватну сферу, громадянське суспільство включає інституційні форми організації праці, продукування (виробництва), розподілу, сімейних стосунків, відносин з природою, стандарти раціональності, поступу і громадянського дискурсу. Ми підтримуємо точку зору А.Карася, що загалом громадянському суспільству притаманні такі основи й елементи: а) добровільні об'єднання громадян або неурядові (недержавні) організації; б) місцеве самоврядування; в) спільно поділювані вартості, що є підґрунтям національної ідентичності; г) громадянські рухи і політичні партії, які не перебувають на жодному рівні влади; д) незалежні засоби масової інформації; е) громадська думка; є) прозорі і підконтрольні громадські вибори і референдуми; ж) сформовані на основі громадян форми судових та правоохоронних органів (колегії присяжних, муніципальна виборна міліція); з) відповідні дискурсивні практики в сфері культури, освіти, політичної і громадської активності, повсякденних норм спілкування і поведінки.

Звернемо увагу на те, що, визначившись із розумінням понять «громадянське суспільство» і «структура громадянського суспільства», ми розуміємо неоднозначність в інтерпретації особливостей розвитку різних суспільств і в історичному, і в культурному сенсі. Якщо цього не враховувати, то виникає велика плутанина й неправильне розуміння культурних традицій і суспільств Заходу й центральносхідної Європи. Лише зважена і продумана позиція щодо концепції громадянського суспільства з урахуванням її логічних особливостей та історичних умов застосування дає можливість інтерпретувати громадянське суспільство в сенсі вільного самовизначення людини. Що стосується української перспективи, то вона, очевидно, також має узгоджуватися не лише з популярними концептами, але й з досвідом історичного

й соціокультурного шляху до незалежності в контексті еволюції семіозу і сприйняття, поєднаного з культурними спадщинами та їх сенсами здійснювання свободи.

Зокрема, особливості становлення громадянського суспільства в сучасній Україні зумовлені політичними та економічними змінами, які відбуваються в державі, і спонукають до активізації наукових досліджень у напрямку формування теоретичних уявлень щодо майбутнього суспільства. В Україні поступово створюється нормативно-правова база для розбудови громадянського суспільства. Врегульовані питання діяльності партій та громадських організацій: ліквідована однопартійність, прийнято Закон про громадські об'єднання; про відносини держави і Церкви; діє низка законів про пресу та інші ЗМІ; про вибори, органи місцевого самоврядування та багато інших.

Особливої уваги заслуговують суспільні зміни, які відбулися після президентських виборів 2004 року, коли в Україні було продемонстровано прецедент успіху масштабної акції громадянської непокори. Події тієї виборчої компанії довели, що за добровільного об'єднання значної кількості громадян існує можливість впливу суспільства на державну владу і макрополітичні процеси, ефективного відстоювання індивідами своїх громадянських прав і свобод. А це є доброю ознакою для майбутнього громадянського суспільства в Україні. У його формуванні у сучасній Україні чи найголовнішими є ідеї свободи та толерантності (терпимості). Зрозуміло, що громадянське суспільство засноване на приватній власності і не може існувати без ринкової економіки. Ця ознака ще в стані формування, проте вона також цілком може вважатися характеристикою українського суспільства, оскільки рушійною силою «помаранчевої революції» був саме малий бізнес, що безпосередньо формує ринок і ринкові відносини.

Щодо критерію невтручання держави у сферу, де панує громадянське суспільство, то сфери, в яких цементуються засади громадянського суспільства ще не набули того обсягу, який є на Заході. Проте, суспільство боролось і бореться за сфери впливу, що також дає підстави зарахувати даний критерій у якості такого, що перебуває в процесі становлення. Критерій інституційності присутній в Україні: сформовано цілий комплекс різних організацій та асоціацій, об'єднаних спільністю інтересів, до яких відносяться і земляцтва. В українському суспільстві забезпечуються свобода слова, гласність, доступ до різного роду інформації, право вільного в'їзду і виїзду,

широкий обмін інформаційними, освітніми технологіями з іншими країнами, культурне і наукове співробітництво із закордонними державними і громадськими організаціями, сприяння діяльності міжнародних та іноземних об'єднань відповідно до принципів і норм міжнародного права. Плюралізм виявляється у всіх сферах суспільної системи: в економічній— це різноманіття форм власності; у соціальній і політичній— наявність широкої і розвинутої мережі суспільних утворень, у яких індивід може виявити і захистити себе; у духовній— забезпечення світоглядної свободи, виключення дискримінації з ідеологічних мотивів, терпиме відношення до різних релігій. Тобто, є підстави для висновку, що в Україні уже набуті основні ознаки громадянського суспільства, і лише незначна їх частина перебуває у стадії формування, на перебіг якого і має бути спрямований вплив земляцьких організацій.

Наші дослідження засвідчили, що земляцтва мають усі ознаки соціальних спільнот — найважливішого елемента громадянського суспільства, а також вони належать до різновиду реальних спільнот. За існуючою класифікацією соціальних спільнот спостерігається відповідна належність земляцьких товариств. Так, за величиною спільноти поділяються на великі, середні, маломасштабні. За змістовними ознаками і характеристиками спільнота може бути групова, масова, етнічна, метаєтнічна, територіальна, професійна, класова, демографічна. За кількістю кумулятивних чинників соціальні спільноти є прості та складні. Нами визначена належність земляцтв до простих середніх групових спільнот з ознаками етнічної та територіальної спільнот.

Зазначимо, що земляцтва належать до організованих спільнот, і їх слід розглядати як соціальні організації. У результаті аналізу існуючих визначень нами узагальнено сутність соціальної організації як відносно усталеної сукупності соціальних зв'язків індивідів і груп, що заснована на системі соціальних статусів і соціальних ролей, норм і цінностей, та спрямована на розв'язання певного завдання. Також доведено, що земляцтва надають взаємодії людей цілеспрямованого і стійкого характеру, об'єднують інтереси членів земляцтва навколо цілей організації, мають мету, ієрархію, управління, і таким чином мають усі ознаки соціальної організації. На основі аналізу формальних і неформальних організацій встановлено, що принцип легальності та соціальної формалізації статусів і ролей дає підстави для віднесення кожного земляцтва, зареєстрованого у місті Києві згідно встановленого законом порядку, до формальних організацій.

Проте, доведено, що неформальне об'єднання земляцтв областей України поки що знаходиться на етапі формалізації.

На нашу думку, земляцтва областей України у місті Києві можна класифікувати таким чином: 1) залежно від порядку членства — відкриті організації; 2) залежно від інституційної приналежності — це соціокультурні організації; 3) за показником автономності — це самостійні суб'єкти соціального життя; 4) за розміром і масштабом діяльності земляцтва поділяються на міжнародні та регіональні, хоча кілька регіональних земляцтв поширюють свою структуру на територію України і набувають властивостей національних; 5) за призначенням земляцтва відносяться до громадських організацій.

Як відомо, на певному етапі існування організації внаслідок нагромадження традицій, а також під впливом свідомих зусиль керівників відбувається перетворення соціальних організацій на соціальні інститути, який і називається інституалізацією. Підсумком процесу інституалізації являється створення відповідно до норм і правил чіткої статусно-рольової структури, соціально схваленої більшістю учасників цього соціального процесу. Соціальні інститути дають змогу створити міцну і стійку систему відносин між людьми у складному суспільному середовищі, сформувати соціальний порядок, необхідний для задоволення об'єктивних потреб щодо безпеки, збереження умов матеріального життя, соціальних благ, цінностей культури тощо. У літературі відмічені специфічні ознаки соціального інституту порівняно із соціальною організацією: тривалість у просторі і часі, орієнтація на упорядкування головних сфер суспільного життя, культурна легітимність у соціумі.

Дослідження земляцтв з цих позицій засвідчили, що вони ще не набули тих специфічних ознак, якими наділені соціальні інститути. Хоча вже сформовані певні правила, відбувається нагромадження традицій, складається система статусів і ролей, та земляцтва поки що не являються комплексом установ, ще не є сталими формами соціальної діяльності, існують протягом короткого проміжку часу і характеризуються епізодичністю зібрань. Тобто, земляцтва знаходяться на етапі інституалізації і ще не набули статусу соціального інституту.

Важливим для визначення сутнісних характеристик земляцтв є співставлення їх з ознаками етнокультурних спільнот та організацій. Дійсно, етнокультурні спільноти — це групи людей, які історично пов'язані спільною територією, формуванням мови, традицій, культури, побуту, особливостями психічного складу й усвідомлюють

себе як окреме ціле. Унікальними етнокультурними спільнотами являються діаспорні утворення — розселення значної частини представників етнічних спільнот за межами країни їх походження. Дослідження спільних та відмінних рис діаспори та земляцтв показали, що за своєю суттю вони належать до типу об'єднань, побудованих за «цеховою» ознакою, а не за ознакою «інтересу»: етнічна (чи місцева — у земляцтв) приналежність є постійною ознакою, а формування і реалізація певного інтересу тут є вторинним після ідентифікації. Обидві зазначені спільноти відіграють важливу роль у збереженні етнокультури та її головних етнічних індикаторів поведінки, вироблених багатовіковим досвідом народу: національного менталітету, духовної і матеріальної культури, мови.

Саме завдяки тотожності етнозберігаючих функцій, підтримки культурних зв'язків зі своєю історичною батьківщиною, захисту соціальних прав представників своєї спільноти земляцтва іноді називають «діаспорою своєї області». Проте, земляцтва та діаспора мають відмінності, які полягають у масштабі цих спільнот, наявності ознак їх формалізації, різниці в ієрархії ідентичностей (етнічна та місцева, відповідно), яка відображена навіть у назвах цих утворень.

Здійснений нами аналіз сутності етнокультурних організацій, що створюються і діють для задоволення культурних, соціальних потреб представників етнічних спільнот — як домінуючого у державі етносу, так і етнічних меншин, їх різноманітність (правозахисні організації, культурні центри або культурно-просвітні товариства, творчі об'єднання тощо) та роль у суспільстві (відродження і розвитку багатої історико-культурної спадщини народу України: збереження мовної палітри, національних традицій і звичаїв, відновлення народних промислів, художнього ремесла, декоративно-прикладних видів мистецтв) дає всі підстави для віднесення земляцтв України до етнокультурних організацій. Також доведена різноманітність вертикальної структуризації цих організацій: з двадцяти шести земляцтв областей України дев'ять зареєстровані Міністерством юстиції України як міжнародні організації, сімнадцять мають місцевий статус, відповідно зареєстровані Київським міським управлінням юстиції. З відкриттям осередків у інших регіонах спостерігається тенденція до трансформації місцевих організацій у всеукраїнські.

Отже, створення і діяльність етнокультурних організацій пов'язано зі становленням громадянського суспільства, з розвитком різноманітних форм громадської самодіяльності, захищеної від

прямого втручання і регламентації з боку органів державної влади.

Взаємодія етнокультурних спільнот та організацій відбувається у громадянському суспільстві у процесі проходження основних етносоціальних процесів, таких як міграція, урбанізація, індустріалізація, підвищення соціокультурного рівня населення. У результаті цих процесів відбувається міжетнічна інтеграція, акультурація, і, врешті, асиміляція.

Нашими дослідженнями доведено, що у механізмі розвитку громадянського суспільства етнокультурні спільноти та організації, на противагу владним структурам, повинні утворити впливову систему, яка візьме на себе контроль за владними структурами та доповнення владних структур у процесі управління суспільством. Крім того, у правовій державі з розвитком громадянського суспільства створюються всі умови для поглиблення етнокультурного діалогу — важливого та необхідного історичного і соціокультурного процесу спілкування представників різних етнокультурних спільнот, основною метою якого є досягнення взаєморозуміння та взаємоповаги між народами. Форми такого діалогу різноманітні, земляцтва областей України беруть у них безпосередню участь нарівні з іншими етнокультурними організаціями: наукові етнокультурні дослідження, монографії та художні твори, «круглі столи» та конференції, фольклорні фестивалі та виставки. Прикладом такого діалогу є діяльність об'єднання земляцтв областей України та його консолідаційна роль у сучасному українському суспільстві.⁴

Здійснене нами дослідження взаємодії земляцтв областей України у місті Києві з іншими етнокультурними організаціями показало, що функції земляцтв як елементу структури громадянського суспільства розкривають суть такої взаємодії: 1) функція способу самовиразу індивідів, їх самоорганізації і самостійної реалізації ними власних інтересів; 2) формування «соціального капіталу»; 3) систематизація, впорядкованість, надання регульованості вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер; 4) трансформативна функція (передача соціального досвіду); 5) функція захисту інтересів певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, слід зазначити наступне:

⁴ Бурмака М. П. Етнокультурні суспільні організації в розбудові громадянського суспільства в Україні. Автореферат док. філософії в галузі соціології.— К.: МАУП, 2006.— с. 10-11

1. Земляцтва мають сутнісні ознаки організованої соціальної спільноти і належать до типу етнокультурних.
2. Розвиток земляцтв відбувається в процесі їх інституалізації.
3. Завдяки своїм сутнісним характеристикам, земляцтва мають значні можливості впливу на суспільство у контексті розширення простору свободи самовираження громадян і, відповідно, розбудови громадянського суспільства.
4. Ці можливості вимагають подальшого дослідження політологів та соціологів.